

वनमारा भारबाट धूँवा रहित गुईँठा उत्पादन

कमलबहादुर बिष्ट

परिचय

नेपालमा अधिराज्य भरका सामुदायिक वन (सा.व.) र कृषकका खेत, बारीका कान्लामा प्रशस्त पाइने विभिन्न प्रकारका भारहरु मध्ये वनमारा, वनमासा र अजम्वरी आदि नामले चिनिने भारको प्रकोपले रुख, विरुवा, घाँस र महत्वपूर्ण वनस्पतिहरुको उत्पादनमा ठूलो असर पुऱ्याएको छ। यसको असरले ठूला रुखहरुलाई प्रत्यक्ष क्षति नपुऱ्याए पनि पुनरोत्पादनमा नकरात्मक असर पारिरहेको छ। यस्ता भारहरुले वन डढेलोलाई समेत बढावा दिनेगरेको पाइन्छ। गाई, बाख्वाले पनि नरुचाउने यी भार सहर, गाउँ, वन, वनेली सर्वत्र देख्न पाइन्छ। विभिन्न प्रजातिका वनमारा भारहरु मध्ये कालो वनमारा, सेतो वनमारा, अजम्वरी (वारमासे) र थाकलको प्रभाव वन क्षेत्रमा बढी देखिन्छ। यस्तो बिनाशकारी भारबाट विशङ्खुनारायण सा.व. उपभोक्ता समूहका महिला सदस्यहरुले एकीकृत विकास समाज-नेपाल (आइ.डि.एस. नेपाल) को प्राविधिक सहयोगमा जैविक गुईँठा उत्पादन गरेका छन्। मौरीको चाका जस्तो हुने कारण यसलाई वि-हाइव ब्रिकेट भनिने भए तापनि यस समूहद्वारा उत्पादित उक्त वस्तुको नाम भने वनस्पति गुईँठा नामाकरण गरिएको छ।

उद्देश्य

विशङ्खुनारायण सा.व. उपभोक्ता समूहले वनस्पति गुईँठा उत्पादन तथा व्यवस्थापन महिला उपभोक्ता समिति गठन गरेको छ, जसमा जम्मा ४७ उपभोक्ता घरघुरी मध्ये २९ महिला सदस्य रहेका छन्। यसको मुख्य उद्देश्य नै दैनिक ईन्धनको रुपमा प्रयोग भैरहने दाउराको धुवाँबाट हुने घर भित्रको वायु प्रदूषणलाई कम गरी जनस्वास्थ्यमा सुधार ल्याउने, दाउराको खपत कम गर्ने र महिलाहरुको आय वृद्धि गर्नु हो। वनस्पति गुईँठा उत्पादनको काम असार २०६० देखि नै सुरु हुँदै आएको छ।

वनमारा र यसको संकलन

वनमारा भार एक प्रकारको भार हो जसले वनलाई बढी क्षति पुऱ्याएको देखिन्छ। ती मध्ये कालो वनमारा माहाभारत लेक, मध्य पहाड तथा तराईमा, र सेतो वनमारा मध्य पहाड तथा तराईमा पाइन्छन्। कालो वनमारा ४ देखि ६ फिट अग्लो हुन्छ भने सेतो वनमारा ५ देखि १२ फिट।

वनमारा संकलन कार्य मङ्सिरदेखि असारको पहिलो हप्ता अर्थात वर्षायाम सुरु हुनुभन्दा पहिले नै गर्नुपर्दछ। वनको जमिनमा चिसोपना बढी भएको समयमा भने उखेल्लुभन्दा काट्नु नै उपयुक्त हुन्छ। चैत्र महिनादेखि यसको फूल फुल्ने र बिउ विजन हावाले उडाएर सर्वत्र पुऱ्याउने हुँदा सकभर फुल्नु भन्दा अघि नै उखेल्लु राम्रो हुन्छ। यो समय महिलाहरुको फुर्सदको हिसाबले समेत बढी उपयुक्त हुन्छ। अर्कातर्फ उक्त खाली ठाउँमा रुखका बीउ भरी विरुवाहरु स्वत उम्रन पनि सक्छन् साथै वृक्षारोपण गर्न पनि सकिन्छ।

यो भारको डाँठमा ठाँउ अनुसार पानीको मात्रा फरक हुने हुँदा सुकाउने प्रक्रिया सबै ठाउँको एकै नास हुन्छ भन्ने छैन। यो उखेलेर वा काटेर ल्याएको भार गोल पोल्ने खाडलको नजिकै पातलो गरेर ठिक्क मात्रामा सुकाएर गोल पोल्नुपर्दछ। यसरी सुकाइएको भार खाडलमा पोल्नु भन्दा अघि जरामा रहेको माटो राम्ररी टकटक्याउनु (भार्नु) पर्दछ। यसो गर्दा गोलमा जराको माटो मिसिने सम्भावना रहँदैन र गुईँठाको गुणस्तर पनि राम्रो हुन्छ।

वनमाराको गोल बनाउने तरिका

वनमारा झार उखेलिए वा काटिए पछि जाडो याममा छ दिन र गर्मी याममा तीन देखि चार दिनसम्म सुकाउनु पर्छ । यसरी सुकिसकेपछि सामान्यतया सोली आकारको ४ फिट लम्बाई, ३ फिट चौडाई र ३ फिट गहिराई भएको खाडलमा चाड मिलाएर राखी पोल्नुपर्छ । बलिरहेको वनमारा झारबाट आगोको कोइला खाडलमा झार्न र बाहिर रहेको वनमारा झारलाई खाडलमा राख्ने कामको लागि सामान्य लड्डीको प्रयोग गरे हुन्छ । आगोको कोइलाले खाडल भरी सकेपछि जस्ताको पाताले हावा नछिर्ने गरी टम्म पारेर छोप्नु पर्दछ । खाडलको आकार अनुसार १८ देखि २४ घण्टा भित्रमा गोल भिक्नका निम्ति तयार हुन्छ ।

गुईँठा बनाउने तरिका

यसरी तयार भएको गोललाई कुटेर वा पिस्ने मेशिनको सहायताले धुलो बनाउनुपर्छ । तौलको हिसाबले उक्त गोलको धुलो तीन भाग र चालेको चिम्टाइलो (कालो) माटो एक भाग (अथवा आयतनको हिसाबले पाँच भाग गोलको धुलो र एक भाग माटो) राम्ररी मिसाएर पानी राखी मुछ्नु पर्दछ । यसरी मुछिएको मिश्रणलाई गुईँठा बनाउने साँचो (ब्रिकेट मोल्ड) मा राखी च्यापेर निकाल्नुपर्दछ । यसरी तयार भएको प्वालै प्वाल सहितको मौरीको चाका भैं देखिने गुईँठा सामान्यतया जाडोमा सात दिन र गर्मीमा चार दिन सुकाएपछि प्रयोग गर्न योग्य हुन्छ । साँचो नभएको अवस्थामा पनि घरायसी रूपमा बनाउनु परेमा माथि भने जसरी तयार भएको मिश्रणलाई हातले मिलाएर ईँटा जस्ता टुक्रा टुक्रा बनाई सुकाउन सकिन्छ ।

गुईँठा बनाउने साँचो र च्यापेर भिक्किएको गुईँठा

गुईँठा बाल्ने तरिका र उपयोग

यसरी सुकेर बाल्नको लागि तयार भएको वनस्पति गुईँठा ६० देखि ७५ मिनेटसम्म बल्दछ । यसको अर्को फाइदा भनेको बाल्दा धुवाँ आउँदैन । यसको प्रयोग यसकै साइज अनुसारको माटो वा फलामको चुलोमा गर्न सकिन्छ । सुरुमा गुईँठा सल्काउन चुलोको मुखमा कागज, छ्वाली, पत्कर वा कुनै बल्ने वस्तु प्रयोग गर्नु पर्दछ । सल्केको ५ मिनेट पछि यसले उर्जा (राप) दिन थाल्छ । जाडोको समयमा कोठा तताउन होस् वा भान्साको खाना पकाउने आदि कार्यका लागि यस्तो गुईँठा अत्यन्तै उपयोगी छ । यसको बेफाइदा भन्नु नै एक पटक सल्काइ सकेपछि खरानी भएर सकिन्छ, बीचमा निभाएर पुनः प्रयोगमा ल्याउन सम्भव हुँदैन । त्यसैले यो प्रविधिबाट धेरै सा.व.हरुले फाइदा लिन सक्ने संभावना बढी देखिन्छ ।

(लेखक विशंङ्खुनारायण सा.व.उ.स. ललितपुरका अध्यक्ष हुनुहुन्छ ।)